

การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืนในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

อนุชิต สิงห์สุวรรณ* สิริยาพร สาสีพันธ์ และ คณิน เชื้อดวงมูย
สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์
มหาวิทยาลัยนครพนม อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม 48000

*ผู้เขียนหลัก อีเมลล์: localpower0225@gmail.com

บทคัดย่อ

ชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม เป็นชุมชนที่ผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านแหล่งสำคัญแห่งหนึ่งในภาคอีสาน ที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนและเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายไปทั่วประเทศ ในปัจจุบันบ้านท่าเรือกำลังประสบกับภาวะวิกฤตในการขาดแคลนไม้วัตถุดิบในการทำเครื่องดนตรี เนื่องจากป่าไม้ในหมู่บ้านที่เป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญร่อยหรอ ด้วยเหตุดังกล่าว โครงการวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ทบทวนถึงปัญหาเรื่องการจัดการผลผลิตจากป่าที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นเมือง และ 2) หาแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนอย่างยั่งยืน โดยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research หรือ PAR) เก็บข้อมูลร่วมกับนักวิจัยชาวบ้านด้วยเครื่องมือต่างๆ เช่น การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่มย่อย และการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อระดมความคิดเห็นร่วมกัน โดยมีกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กลุ่มผู้ผลิตและกลุ่มผู้ค้าเครื่องดนตรี กลุ่มชาวบ้านที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องเครื่องดนตรีและพรรณไม้พื้นเมือง และกลุ่มผู้นำชุมชน

ผลการวิจัย พบว่า พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในชุมชนบ้านท่าเรือแบ่งเป็น 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงแรก สมัยการผลิตแคนในระยะเริ่มแรก พ.ศ. 2470 – 2499 เป็นช่วงที่ชาวบ้านใช้วัตถุดิบส่วนใหญ่ที่มีอยู่ในชุมชนในการทำแคน มีวิธีการจัดการป่าชุมชนภายใต้คติความเชื่อเรื่องผีปู่ตาและกลไกในระบบเครือญาติ ช่วงที่สอง สมัยการขยายตัวของการผลิตแคนและเครื่องดนตรีชนิดอื่น พ.ศ. 2500 – 2557 ช่วงนี้เป็นการผลิตเพื่อส่งออกยังตลาดภายนอก มีการนำเข้าไม้ที่เป็นวัตถุดิบจากประเทศลาวและจังหวัดใกล้เคียง โดยชาวบ้านได้จัดการป่าไม้และวัตถุดิบในการทำเครื่องดนตรีผ่านองค์กรชุมชน สำหรับแนวทางการบริหารจัดการป่าไม้ชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืนนั้น ได้ขับเคลื่อนด้วยการหาวิธีการขยายพันธุ์ไม้ไผ่ลูกแคน เพื่อปลูกทดแทนพื้นที่ป่าในชุมชนและเพื่อทดแทนการนำเข้าจากภายนอก รวมถึงการสนับสนุนให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่ป่าปู่ตา เพื่อเผยแพร่ให้ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ในป่า อันเป็นการเสริมพลังเพื่อสร้างจิตสำนึกและการตระหนักรู้เห็นความสำคัญของป่าชุมชน

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน แหล่งวัตถุดิบ เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน

Sustainable Management of Community Forest as Material Site for Producing Isan Folk Music Instruments: Case Study of Tha Ruea Village, Tha Ruea Sub District, Na Wa District, Nakhon Phanom Province

Anuchit Singsuwan*, Siriyaporn Saleepun and Kanin Chueduangpuy

*Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Liberal Arts and Science,
Nakhon Phanom University, Muang, Nakhon Phanom 48000*

*Corresponding author's E-mail: localpower0225@gmail.com

Abstract

Tha Ruea Village, Tha Ruea sub District, Na Wa District, Nakhon Phanom Province, was a well-known community in the northeastern region as an important site of manufacturing Isan folk music instruments. Nowadays, however, Tha Ruea Village encounters a crisis of wood materials for manufacturing Isan folk music instruments because community forest as the main material site was becoming depleted. The objectives of this research project are 1) to contemplate circumstance of problems toward community forest management for manufacturing Isan folk music instruments. 2) to study and find out a sustainable management approach of community forest as a material site for manufacturing Isan folk music instruments. Participatory action research (PAR) was the heart of research process and research tools used in this research were an in-depth interview, a focus group discussion and especially, the community forum organized villagers and researchers for running a brainstorming. The research participants and representative samples consisted of manufacturer and dealer group, local intellectual and expert group and community leader group.

The findings showed that development and usage of Tha Ruea's community forest could be divided into two stages. In the first stage or the early Isan folk music instruments manufactures (1927–1956), the major materials for manufacturing Isan folk music instruments were taken from the community forest managed by using belief of guardian spirit and kinship system as the main supporting and controlling mechanism. The second stage or the expansion of Isan folk music instruments manufactures (1957–2014) revealed the rapid growth of Isan folk music instruments manufacture as the exported products. In this period, the major materials for manufacturing Isan folk music instruments were taken from Lao People's Democratic Republic and its periphery. Community organizations were used as the main mechanism of community forest management.

The approaches of sustainable management of community forest as material sites for manufacturing Isan folk music instruments taken from this research were to find out techniques of material plant breeding for increasing community forest area and reducing imported materials from outside community. Ecotourism of community forest was also an alternative tool for supporting of learning process of local plants as well as empowering of villagers through consciousness-raising toward community forest.

Keywords: Community forestry management, Material site, Isan folk music instruments

บทนำ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานมีขนาดพื้นที่ 1 ใน 3 ของประเทศไทย หรือประมาณ 106.4 ล้านไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงโอบล้อมด้วยขุนเขาเกือบทุกด้าน กล่าวคือ ทางทิศตะวันออกเป็นแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีเทือกเขาตงพญาเย็นกั้นแบ่งออกจากภาคเหนือและภาคกลาง ส่วนทางด้านทิศใต้เป็นเทือกเขาพนมดงรัก เส้นเขตแดนระหว่างประเทศกัมพูชา นอกจากนี้ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือภายในภูมิภาคยังเป็นที่ตั้งของเทือกเขาภูพานที่แบ่งภาคอีสานออกเป็นสองส่วน คือ อีสานตอนบนหรือแอ่งสกลนคร และอีสานตอนล่างหรือแอ่งโคราช แนวเทือกเขาเหล่านี้เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำหลายสายซึ่งไหลเลี้ยวตัดผ่านใจกลางของภูมิภาค ก่อนลงสู่แม่น้ำโขงที่เป็นขอบตะเข็บชายแดนระหว่างอีสานกับลาว แม่น้ำสำคัญในภูมิภาค ได้แก่ แม่น้ำสงครามในแอ่งสกลนคร แม่น้ำมูลกับแม่น้ำชีในแอ่งโคราช ตามริมฝั่งแม่น้ำเป็นที่ราบลุ่ม บริเวณที่ถัดออกไปเป็นที่ราบเชิงเขาและเขตภูเขาสูงตามลำดับ ด้วยความหลากหลายของภูมิประเทศทำให้ป่าไม้ของภาคอีสานมีหลายชนิด ได้แก่ ป่าเต็งรังหรือป่าโคกที่ขึ้นอยู่บนที่ราบและโคกเนิน ป่าบุ่ง-ป่าทามที่ขึ้นริมห้วยหนองและป่าดงดิบที่บนเขตภูเขาสูง (สนั่น ชูสกุล และคณะ, 2549)

ทรัพยากรป่าไม้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการตั้งถิ่นฐานของคนอีสาน ร่วมกับข้าว ปลา เกลือ และเหล็ก สิ่งเหล่านี้สำคัญต่อพัฒนาการของสังคมมนุษย์ในพื้นที่มากกว่า 3,000 ปี ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2533) ผลผลิตจากป่าเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพของคนอีสานนานับประการ เช่น ลัตว์ป่าและพืชผักพื้นบ้านบางชนิดเป็นอาหารและยาสมุนไพร ไม้จากป่าถูกนำมาสร้างบ้านเรือน หรือทำเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ฯลฯ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในภูมิภาค อันเป็นผลจากการพัฒนาตามแบบทุนนิยม ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เกษตรกรรม การสร้างโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งปลูกสร้างต่างๆ (ประยงค์ เนตยารักษ์ และ บัณฑร อ่อนคำ, 2534) สิ่งเหล่านี้มีผลทำให้พื้นที่ป่าไม้ในภาคอีสานลดลงทุกปี โดยปี พ.ศ. 2495 มีพื้นที่ป่าทั้งหมด 64.1 ล้านไร่ หรือร้อยละ 60.3 ของพื้นที่ภาคอีสาน ต่อมาปี พ.ศ. 2504 มีราว 44.3 ล้านไร่ หรือร้อยละ 41.94 และในปี พ.ศ. 2557 มีราว 15.7 ล้านไร่หรือร้อยละ 15.02 ของพื้นที่ภูมิภาค (กรมป่าไม้, 2557) การลดลงของพื้นที่ป่าส่งผลต่อการดำรงชีวิตของคนอีสานที่เคยพึ่งพิงป่า อีกทั้งชาวบ้านยังถูกกีดกันการใช้ประโยชน์

ด้วยข้อกำหนดกฎหมายของรัฐ ทำให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องสิทธิชุมชนในทุกถิ่นที่

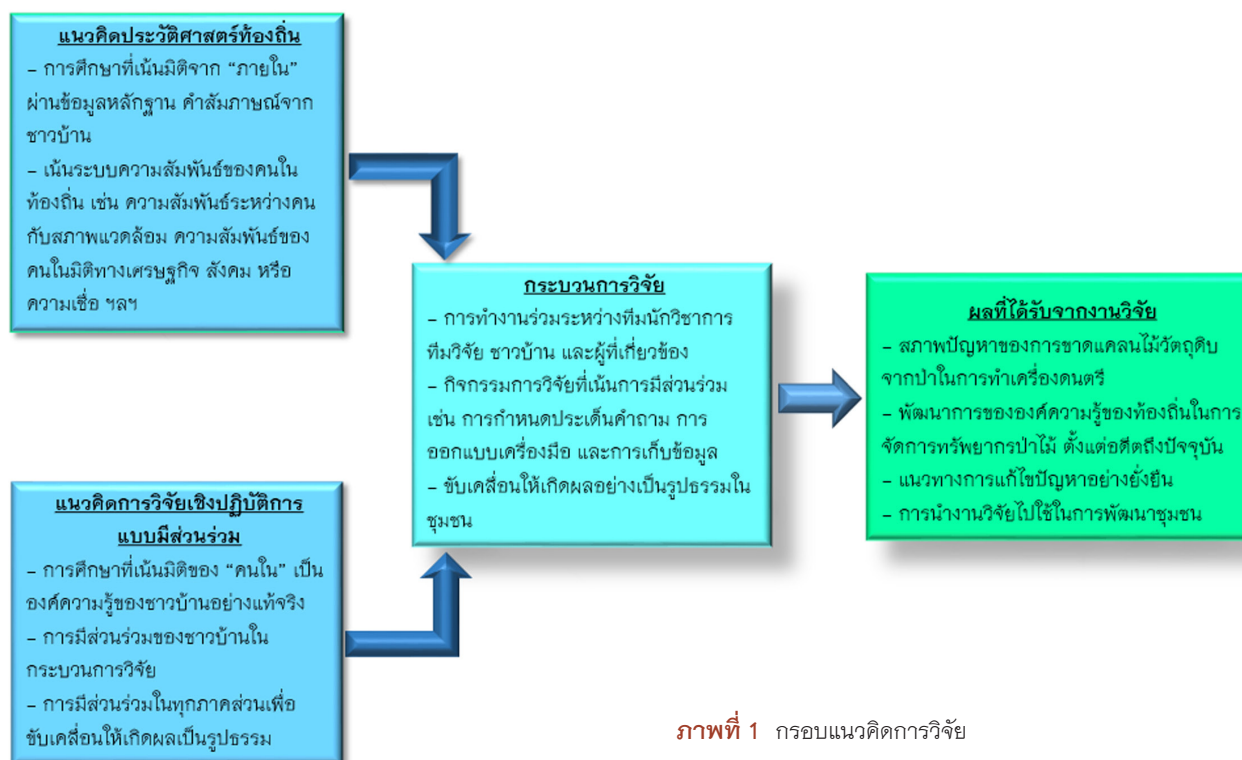
หมู่บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม เป็นชุมชนหนึ่งที่เผชิญกับปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าจนส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านที่เคยหาอยู่หากินตามธรรมชาติและการประกอบอาชีพทำเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่ได้ใช้ไม้จากป่าเป็นวัตถุดิบในการทำแคน พิณ โหวด และโปงลาง กล่าวคือ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนบ้านท่าเรือร่อยหรอ ชาวบ้านจึงจำเป็นต้องนำเข้าไม้วัตถุดิบจากภายนอก โดยนำเข้าไม้ไผ่ลูกแคน (ไผ่เฮียะ) ไม้ที่ใช้ทำแคนจากประเทศลาว เมื่อปี พ.ศ. 2519 ต่อมาในปี พ.ศ. 2543 ชาวบ้านท่าเรือได้นำเข้าไม้ไผ่ลูกแคน จำนวน 40,000 ลำ และในปี พ.ศ. 2557 ปริมาณการนำเข้าสูงขึ้นเป็นเท่าตัว โดยมีถึง 360,500 ลำ ในส่วนไม้วัตถุดิบชนิดอื่นก็ต้องนำเข้าจากภายนอกด้วยเช่นกัน ยกตัวอย่าง ไม้เนื้อเกลี้ยง (ไม้รักใหญ่) ที่ใช้ทำเต้าแคนหรือส่วนที่ใช้จับแคน ไม้สะฝาง (ไม้อะรางหรือนนทรีป่า) ที่ใช้ทำพิณ เป็นต้น เพื่อเป็นการลดต้นทุนในการนำเข้าไม้วัตถุดิบดังกล่าวและจัดการป่าชุมชนบ้านท่าเรือให้สมบูรณ์และยั่งยืน โครงการวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์ คือ 1) ศึกษาพัฒนาการของการจัดการป่าชุมชนของบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน 2) ศึกษาแนวทางการจัดการป่าชุมชนของบ้านท่าเรือให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

คณะผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง คือ แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและแนวคิดการมีส่วนร่วม เพื่อสร้างกรอบแนวคิด (ภาพที่ 1) ขึ้นมาปรับใช้ในการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ และการทำงานร่วมกับชุมชน ดังนี้

1) แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local history) เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนต่างๆ ในท้องถิ่น ด้วยมุมมองจาก “ภายใน” ผ่านข้อมูลหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงสำนึกของชาวบ้านอย่างแท้จริง เช่น ตำนาน นิทานพื้นบ้าน และการสัมภาษณ์ สอบสวนคนท้องถิ่น มิใช่เอกสารหลักฐานจากทางราชการที่สะท้อนมุมมองของ “คนนอก” ซึ่งแฝงเร้นด้วยอคติในการมองท้องถิ่น ดังนั้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงเป็นประวัติศาสตร์มวลชนของคนชั้นล่าง มิใช่เรื่องราวของคนชั้นนำหรือผู้ปกครอง (ธิดา สาระยา, 2539) นอกจากนี้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยัง

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

สัมพันธ์กับแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม (Cultural ecology) โดยมองว่าเป็นการศึกษาพัฒนาการปรับตัวของสังคมมนุษย์ในแต่ละช่วงเวลาที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม นักวิชาการคนสำคัญที่เสนอแนวคิดดังกล่าวคือ ศรีศักร วัลลิโภดม (2533) กล่าวว่า การศึกษาเรื่องท้องถิ่นเป็นการศึกษาของผู้คนที่อยู่อาศัยในอาณาบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์กันทางด้านระบบสังคม ระบบความเชื่อ พิธีกรรม และระบบการเมืองการปกครองร่วมกัน จนอาจกล่าวได้ว่าผู้คนในที่แห่งนั้นมีคล้ายคลึงกันและมี “สำนึกเป็นถิ่นเดียวกัน” ดังนั้นการใช้แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาปรับใช้ในโครงการวิจัยนี้ จึงเป็นวิธีการมองประสบการณ์การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในมิติจาก “ภายใน” ชุมชนภายใต้เงื่อนไขของสภาพธรรมชาติและบริบททางสังคมในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบทเรียนจากอดีต ที่มีทั้งความสำเร็จรวมถึงปัญหาและอุปสรรค อันเป็นข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวางแผนจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

2) แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมเป็นคำที่ใช้กันมากในปัจจุบันทั้งแวดวงวิชาการและสายงานด้านการพัฒนาสังคม ซึ่งถือเป็นแกนหลักของกระบวนการพัฒนาตามแนวทางระบอบประชาธิปไตย ที่ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้ที่มีความเกี่ยวข้องในทุกภาค

ส่วนได้ร่วมคิด ร่วมทำงาน และรับผิดชอบร่วมกัน แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมได้มีการนิยามที่หลากหลาย ที่สำคัญเช่น WHO และ UNICEF (1978) ได้ให้ความหมายว่า เป็นการเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีพลังของประชาชนในการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคม รวมถึงการปฏิบัติตามแผนการและโครงการต่างๆ ด้วยความสมัครใจ

แนวคิดการมีส่วนร่วมได้ถูกปรับใช้ในการวิจัยท้องถิ่น หรือที่เรียกกันว่างานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research หรือ PAR) มีเป้าหมายในการสร้างองค์ความรู้ที่เป็นของ “คนใน” หรือของชาวบ้านอย่างแท้จริง โดยให้ชาวบ้านมีโอกาสได้เข้าร่วมกิจกรรมวิจัย ได้เรียนรู้วิธีการในการศึกษาปัญหา ร่วมวางแผนงานและดำเนินการวิจัยไปด้วยกัน แล้วนำองค์ความรู้จากงานวิจัยไปใช้ขับเคลื่อนโดยทุกภาคส่วน เพื่อให้เกิดแนวทางการพัฒนาที่เป็นประโยชน์สูงสุดต่อท้องถิ่น (กมลสุดประเสริฐ, 2537) ตัวอย่างของงานวิจัยในแนวนี้นั้น เช่น งานศึกษาของธัญญา สังขพันธานนท์ และคณะ (2546) ศึกษาความสัมพันธ์ของผู้นับถือศาสนาที่สำคัญในชุมชนลุ่มน้ำชี โดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการลงพื้นที่เก็บข้อมูล วิเคราะห์ และตรวจสอบข้อมูลร่วมกัน ด้วยวิธีการเช่นนี้ทำให้ทราบว่าทรัพยากรป่าไม้ แหล่งน้ำ พื้นที่สาธารณะตามหมู่บ้านมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวันของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาของลัดดา ไหวดี และคณะ

(2547) ได้ประยุกต์ใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นสำหรับโรงเรียนชาวไทใหญ่แห่งหนึ่งในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เริ่มจากการพัฒนาทักษะด้านการวิจัยเบื้องต้น ให้กับทีมวิจัยชาวบ้าน ต่อจากนั้นได้ร่วมกันสร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูล การจัดทำร่างหลักสูตร และการทดลองใช้ในการเรียนการสอน จนท้ายที่สุดก็ได้หลักสูตรการศึกษาที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทใหญ่

โครงการวิจัยนี้ได้นำวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มาปรับใช้ร่วมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นแนวทางที่จะทำให้เข้าใจถึงสภาพปัญหาจากแง่มุมของคนในท้องถิ่น จากการทบทวนประสบการณ์การใช้ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีเป้าหมายเพื่อหาวิธีการแก้ไขปัญหาย่างยั่งยืน ทั้งนี้คณะวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนมได้ทำงานร่วมกับคณะนักวิจัยชาวบ้านท่าเรือ สรุปออกมาเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยดังแสดงในแผนผังข้างต้น

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เก็บข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือ มีการสำรวจสภาพปัญหาของป่า ปริมาณการใช้ไม้หวัดจากป่าในการทำเครื่องดนตรีแต่ละประเภท รวมถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหาให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งมีทั้งข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณผสมผสานกัน รายละเอียดดังนี้

1) พื้นที่วิจัย

พื้นที่ชุมชนบ้านท่าเรือ หมู่ที่ 1, 2 และ 8 ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

2) ระยะเวลาการวิจัย

ใช้ระยะเวลาทั้งหมด 12 เดือน เริ่มตั้งแต่วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2556 ถึงวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2557

3) ประชากรที่เข้าร่วมการวิจัย

มีจำนวน 65 คน ดังนี้

3.1) ทีมวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม คือ อาจารย์ นักวิจัย และนักศึกษา จำนวน 10 คน

3.2) ทีมวิจัยชาวบ้าน ประกอบด้วยคนกลุ่มต่างๆ ได้แก่

- ปราชญ์ชาวบ้าน ได้แก่ ช่างทำเครื่องดนตรี คือ ช่างทำแคน พิณ โหวด โปงลาง ปีนก รวมถึงเครื่องดนตรีที่ทำเป็นของที่ระลึก ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน เช่น หมอยาสมุนไพร ช่างไม้ พรานหาของป่า กะจำผู้ทำพิธีกรรมในป่าปู้ตา รวมถึงผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน รวมทั้งสิ้นจำนวน 10 คน

- ผู้ประกอบการค้าเครื่องดนตรี ได้แก่ ผู้จัดหาวัสดุ อุปกรณ์ทำเครื่องดนตรี ผู้ขายเครื่องดนตรี และสมาชิกกลุ่มหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) จำนวน 10 คน

- ผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และสมาชิกเทศบาล จำนวน 5 คน

- เด็กและเยาวชนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี จำนวน 20 คน

3.3) ตัวแทนหน่วยงานราชการ ได้แก่ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานเกษตรอำเภอ สำนักงานจัดการทรัพยากรป่าไม้ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ และคณะครูอาจารย์จากโรงเรียนราษฎร์สามัคคี รวมทั้งสิ้นจำนวน 10 คน

4) เครื่องมือในการวิจัย

คณะผู้วิจัยได้ออกแบบเครื่องมือในการทำวิจัยที่หลากหลายในการเก็บข้อมูล โดยเน้นสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในหมู่คณะวิจัยกับชาวบ้านผู้เข้าร่วมกิจกรรม ทั้งนี้เพื่อการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน และสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างสนุกสนาน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แผนที่ทางความคิด (Mind map) การจัดเวทีชาวบ้านหรือกิจกรรมสนทนากลุ่ม (Focus groups) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) และแผนที่ทำมือ (Handmade map) เป็นต้น

5) ขั้นตอนการวิจัย

5.1) ทีมวิจัยมหาวิทยาลัยนครพนมสำรวจข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และลงพื้นที่ศึกษาสภาพทั่วไปของบ้านท่าเรือพร้อมทั้งได้เข้าหาหรือกับกำนันและผู้ใหญ่บ้าน เพื่อชี้แจงถึงความสำคัญของการวิจัยและขอความร่วมมือให้ทำงานวิจัยด้วยกัน

5.2) สร้างทีมนักวิจัยชาวบ้าน ให้เข้ามาร่วมทำงานขับเคลื่อนในพื้นที่ และได้จัดให้มีการอบรมพื้นฐานการวิจัย ที่สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม (ภาพที่ 2) ทำให้ทราบถึงวิธีการทำวิจัยชุมชน และเป็นโอกาสให้นักวิจัยบ้านท่าเรือได้พบปะแลกเปลี่ยนกับทีมวิจัยในพื้นที่อื่น เช่น นักวิจัยบ้านน้ำก่ำ อำเภอนาหว้า ทำเรื่องการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (ภาพที่ 3) นักวิจัยบ้านแก่ง อำเภอนาแก ทำเรื่องการจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม ฯลฯ

5.3) คณะผู้วิจัยทั้งทีมวิจัยชาวบ้านและทีมมหาวิทยาลัยนครพนม ได้จัดสนทนากลุ่มย่อยเพื่อตั้งคำถามในการดำเนินงานวิจัย โดยใช้แผนที่ทางความคิดในการจับประเด็นและหาข้อสรุปร่วมกัน ซึ่งข้อมูลจากกระบวนการนี้ได้นำไปสู่การจัดทำแบบฟอร์มที่ใช้ในการสัมภาษณ์บุคคล และการออกแบบรูปแบบกิจกรรมเพื่อเก็บข้อมูล

ภาพที่ 2 คณะวิจัยชาวบ้านเข้าร่วมอบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับพื้นฐานงานวิจัยท้องถิ่นที่มหาวิทยาลัยนครพนม

ภาพที่ 3 คณะวิจัยชาวบ้านศึกษาดูงานพื้นที่วิจัยโครงการการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่บ้านน้ำก่ำ อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 4 คณะวิจัยชาวบ้านร่วมกันทำแผนที่ทำมือ (สำรวจครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรี)

ภาพที่ 5 คณะวิจัยชาวบ้านร่วมกันทำแผนที่ทำมือ (สำรวจการกระจายตัวของพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน)

ภาพที่ 6 การทำ Time line ชุมชน

ภาพที่ 7 การสำรวจพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน

5.4) ขั้นตอนการเก็บข้อมูลในงานวิจัย ได้เน้นการมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยเก็บข้อมูลทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณผสมผสานกัน มีกระบวนการสำคัญ ดังนี้

- การทำแผนที่สำรวจข้อมูลครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรี โดยชาวบ้านได้ร่วมกันทำแผนที่ทำมือ (ภาพที่ 4 และ 5) ด้วยการร่างแผนที่หมู่บ้านลงบนกระดาษชาร์ต แล้วใช้กระดาษสีต่างๆ เป็นสัญลักษณ์แทนสถานที่สำคัญในชุมชน และครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรีแต่ละชนิด ทำให้ทราบถึงทำเลที่ตั้งของป่าไม้ แหล่งน้ำ แหล่งเกลือ และจำนวนของครัวเรือน ที่ผลิตเครื่องดนตรีแต่ละประเภท

- การจัดทำ Time line ชุมชน (ภาพที่ 6) ด้วยการเชิญชวนให้ทุกคนร่วมบอกเล่าเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยการเขียนรายละเอียดหรือนำรูปถ่ายเข้ามาติดลงบนแผ่นกระดาษชาร์ตที่ให้เป็นเส้นแบ่งช่วงเวลา Time line วิธีการนี้ทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านที่สัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรจากป่าในแต่ละยุค เช่น การตั้งหมู่บ้าน การขยายตัวของชุมชน ปีที่เริ่มทำเครื่องดนตรี ฯลฯ

- การสำรวจสภาพป่าไม้ในชุมชน (ภาพที่ 7) เป็นความร่วมมือระหว่างนักวิจัยชาวบ้านกับทีมนักวิชาการที่ได้นำความรู้ทางด้านพืชศาสตร์มาศึกษาอย่างเป็นระบบ ด้วยการสุ่มสำรวจพันธุ์ไม้ยืนต้นและไม้พุ่มจากพื้นที่จำนวน 4 แปลง มีการวัดขนาดความสูงและเส้นรอบวงลำต้นของไม้แต่ละประเภท โดยมีนักวิจัย ชาวบ้านคอยให้ข้อมูลชื่อพันธุ์ไม้ในภาษาถิ่น ลักษณะทั่วไป และการใช้ประโยชน์ ซึ่งมีการบันทึกรายละเอียดแต่ละรายการไว้ นอกจากนี้ทางคณะวิจัยได้สำรวจสภาพดินบริเวณป่าด้วย และขั้นตอนสุดท้ายของการสำรวจป่า คือ การทำแผนที่แสดงการกระจายตัวของพรรณพืชแต่ละชนิดในป่าชุมชน เพื่อชี้วัดความหนาแน่นของพืชแต่ละชนิด ซึ่งเป็นข้อมูลนำมาสู่การวิเคราะห์ถึงแนวทางจัดการป่าให้เกิดความยั่งยืน

- การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นวิธีการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant) ได้แก่ ผู้นำชุมชน ประชาชน ชาวบ้าน หรือผู้รอบรู้ในเรื่องต่างๆ โดยการสัมภาษณ์มีทั้งแบบกึ่งโครงสร้างที่มีชุดคำถามเป็นแนวทาง และแบบไม่มีโครงสร้างที่เป็นการสนทนาทั่วๆ ไป ไม่ได้มีประเด็นในการเก็บข้อมูลที่เฉพาะเจาะจง กระบวนการนี้ทำให้ทราบประสบการณ์ส่วนบุคคลที่มีต่อป่าและมุมมองต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมหมู่บ้าน

- การหาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เป็นการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อระดมความคิดเห็นจากทุกภาคส่วนในการหาทางออกร่วมกันถึงการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร และการฟื้นฟูสภาพป่า เก็บข้อมูลด้วยการทำแผนที่ทางความคิด

(Mind map) ซึ่งมีข้อสรุปร่วมกันว่า ทางมหาวิทยาลัยนครพนม ชาวบ้านท่าเรือ และหน่วยงานในพื้นที่ คือ เทศบาลตำบลท่าเรือ สำนักพัฒนาชุมชนนาหว้า และสำนักงานเกษตรอำเภอนาหว้า ได้ตกลงที่จะขับเคลื่อนร่วมกันให้เกิดการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน โดยให้ชาวบ้านได้ใช้เป็นที่พักอาศัยหากิน เป็นแหล่งไม้วัตถุดิบในการทำเครื่องดนตรีควบคู่กับไปกับการอนุรักษ์ด้วย

5.5) การเขียนรายงานการวิจัย เริ่มจากคณะวิจัยและชาวบ้านร่วมกันกำหนดเค้าโครงร่างรายงานการวิจัย ต่อจากนั้นได้ทำการวิเคราะห์ เรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัยโดยการพรรณนาความ เมื่อได้ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์แล้วก็เป็นขั้นตอนของการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากทีมวิจัยชาวบ้าน จากนั้นได้นำร่างรายงานมาแก้ไขให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น นำส่งแหล่งทุนและมอบให้ชุมชนไว้ใช้ประโยชน์ต่อไป

ผลการวิจัย

1) บริบทของชุมชนบ้านท่าเรือ

ในปัจจุบันพื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านท่าเรือมีประมาณ 4,434 ไร่ เป็นพื้นที่ทำการเกษตร 2,192 ไร่ พื้นที่อยู่อาศัย 1,655 ไร่ และพื้นที่สาธารณะรวมป่าไม้และหนองน้ำอีกราว 587 ไร่ ตัวหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอนาหว้าประมาณ 6 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวจังหวัดนครพนมประมาณ 98 กิโลเมตร มีอาณาเขตดังนี้ คือ ทิศเหนือจรดกับบ้านเสียวและบ้านโคกสะอาด ตำบลบ้านเสียว อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ทิศใต้จรดกับบ้านนาซอ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ทิศตะวันออกจรดกับบ้านบะหว้า ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม และทิศตะวันตกจรดกับบ้านเม่นใหญ่ ตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

การปกครองของบ้านท่าเรือแบ่งเป็น 3 หมู่บ้าน คือ บ้านท่าเรือหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 8 รวมครัวเรือนทั้งหมด 564 หลังคาเรือน มีประชากรทั้งสิ้น 2,715 คน เป็นชาย 1,309 คน และหญิง 1,406 คน เกือบทั้งหมดเป็นกลุ่มคนเชื้อสายไทลาวที่อพยพมาจากจังหวัดอำนาจเจริญเมื่อ พ.ศ. 2356 บางส่วนเป็นชาวผู้ไท ชาวญ้อ และชาวแสก ที่อาศัยอยู่ร่วมกัน แต่ทั้งหมดได้รับวัฒนธรรมไทลาวเข้ามาใช้ในการดำเนินชีวิต โดยยึดมั่นในฮีต 12 คอง 14 เป็นธรรมเนียมปฏิบัติ มีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาและนับถือลัทธิพิธีบูชาผีบรรพบุรุษไปด้วยพร้อมกัน งานประเพณีที่สำคัญ คือ งานบุญพะเหวด เดือน 4 (มีนาคม) จัดชบวนแห่และเทศน์เกี่ยวกับเรื่องพระเวสสันดรชาดกที่วัดโพธิ์ชัย พร้อมกันนั้นได้จัดงาน “วันเสียงแคนดัง” แสดงวง

ดนตรีพื้นบ้าน (ภาพที่ 8) ออกร้านจำหน่ายสินค้าหัตถกรรมของชุมชน และทำพิธีบูชา “ปู่แคน” (ภาพที่ 9) ดวงวิญญาณบรรพชนผู้ริเริ่มการทำแคนขึ้นในหมู่บ้าน ทั้ง 4 คือ นายโชน แสนสุริยวงศ์ นายไกร นายไคร้ และ นายลอง แมตมิ่งเหง้า (เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม, สัมภาษณ์เมื่อ 10 เมษายน 2557) นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา (ภาพที่ 10) ที่ปากคีตลีลิตทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ในเดือน 6 (เดือนพฤษภาคม) ก่อนฤดูการเพาะปลูก และเดือน 11 (ธันวาคม) ภายหลังการเก็บเกี่ยวพืชผล เพื่อร้องขอให้ผีปู่ตาประทานความอุดมสมบูรณ์ให้กับชุมชน

ประชากรส่วนใหญ่ทำนา ปลูกผัก เลี้ยงวัว-ควาย จับปลา ทอผ้าไหม ทำเกลือสินเธาว์ และนิยมทำงานรับจ้างหรือค้าขายควบคู่ไปด้วย ที่สำคัญคือ การผลิตและขายเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่มีราว 289 ครว้เรือน ในจำนวนนี้มีทั้งการทำแคน พิณโปงลาง ปี่นก และของที่ระลึกที่ทำเป็นรูปแคนขนาดเล็ก แสดงให้เห็นถึงความชำนาญในการทำเครื่องดนตรี การประกอบอาชีพ

เหล่านี้ได้พึ่งพาฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเป็นปัจจัยการผลิต กล่าวคือ ตัวหมู่บ้านตั้งอยู่บนดอนหรือภาษาอีสานเรียกว่า “โคก” มีชื่อว่า “โคกหนองแต้” เป็นป่าดงต้นแต้ (มะค่าแต้) โอบล้อมด้วยพื้นที่ลุ่มน้ำของลำห้วยบกกอก สาขาของลำน้ำอูน แม่น้ำสำคัญในเขตนี้ ดังนั้นเมื่อถึงฤดูฝน (พฤษภาคม-ตุลาคม) น้ำจะท่วมขังกลายเป็นสภาพเป็น “บึง-ทาม” (ภาพที่ 11) ซึ่งชาวบ้านใช้แหล่งหาปลา จับสัตว์น้ำ บางพื้นที่ยกตัวสูงขึ้นมาเล็กน้อยเป็นพื้นที่นาข้าว แต่เมื่อเข้าสู่ฤดูแล้ง (พฤศจิกายน-เมษายน) น้ำในเขตทามจะแห้งขอดเกิดคราบเกลือเกราะกรังติดอยู่ตามผิวดิน ชาวบ้านที่นี้จึงต้มเกลือไว้บริโภคในชุมชนและค้าขายแลกเปลี่ยน จึงได้รับการขนานนามชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านท่าเรือ” (ชัยศักดิ์ ภูมูล, 2543) มีหลักฐานชี้ให้เห็นว่าบ้านท่าเรือเป็นแหล่งเกลือโบราณมากกว่า 3,000 ปีแล้ว ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีความเชื่อมโยงกับชุมชนโบราณอีกหลายแห่งในลุ่มน้ำสงคราม (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542)

ภาพที่ 8 การแสดงในวันงานเลี้ยงแคนดัง ปี 2557

ภาพที่ 9 ปู่แคน บรรพชนผู้ริเริ่มการทำแคนในหมู่บ้าน

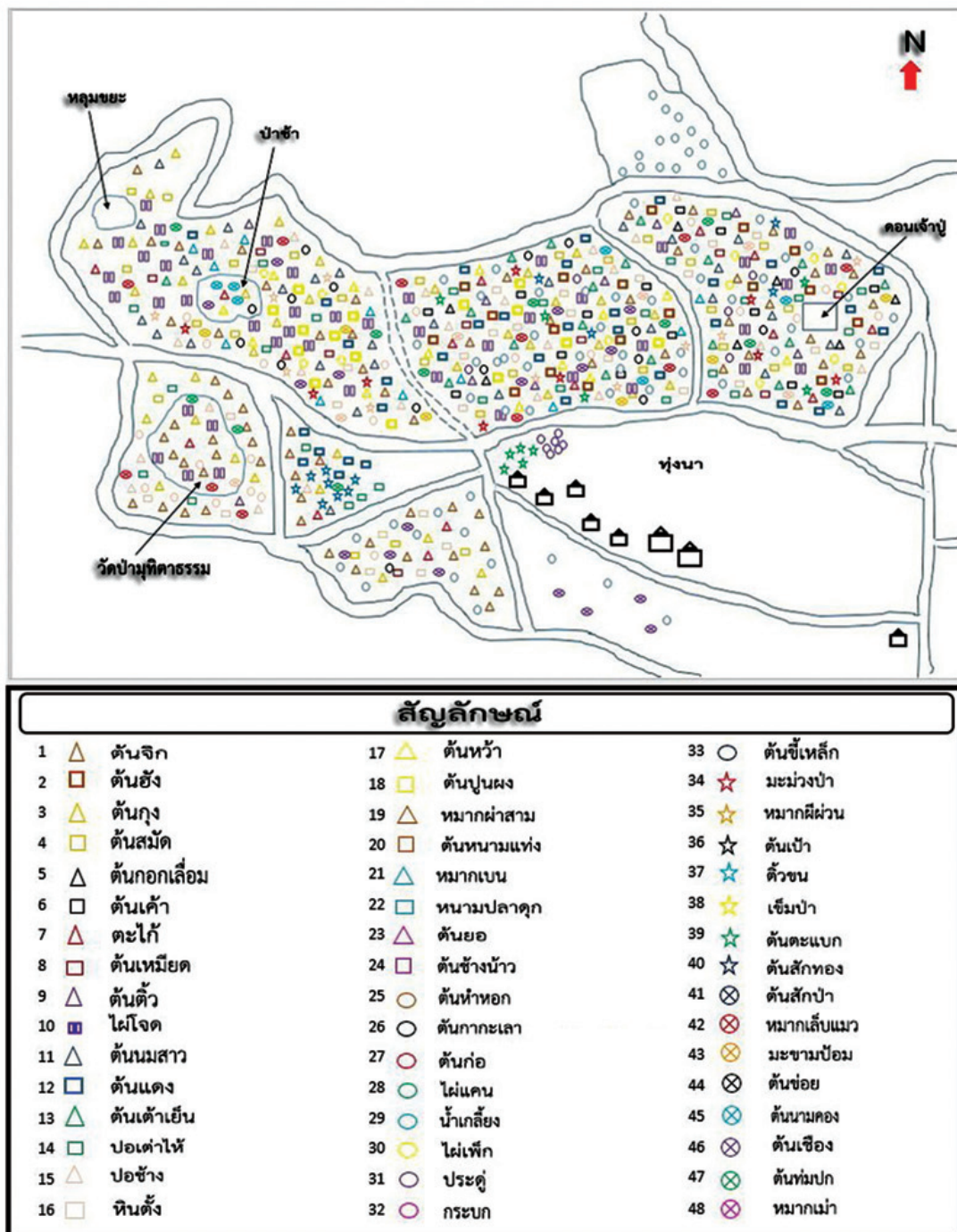
ภาพที่ 10 สภาปู่ตา และ ศาลปู่ตา ส่วนหนึ่งของป่าชุมชนบ้านท่าเรือ

ภาพที่ 11 บึง-ทาม ยามน้ำหลาก และ นาเกลือสินเธาว์

ในส่วนป่าชุมชนของบ้านท่าเรือ มีพื้นที่ราว 182 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ดอนปู่ตา 22 ไร่ อีก 160 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าสาธารณะ สภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง มีพันธุ์ไม้ทั้งหมดราว 48 ชนิด (สำรวจเฉพาะไม้ยืนต้นและไม้พุ่มที่เห็นได้ชัด) พืชที่มีมากที่สุด 5 อันดับแรก ได้แก่ ต้นเต็ง หน่อไม้สด สมัด แต้ว และประดู่ การใช้ประโยชน์จากป่าชาวบ้านใช้เป็นแหล่งอาหารตามฤดูกาล เช่น ผัก เห็ด หน่อไม้ที่ได้

จากป่าในช่วงฤดูฝน พืชบางชนิดเป็นยาสมุนไพร เช่น ต้นคัตเค้า ใช้แก้ไข้ แก้ไอ ต้นตะไค้ (ก่าแพงเจ็ดชั้น) ใช้เป็นยาแก้ท้องผูก แก้โรคกระเพาะ ฯลฯ ส่วนไม้เนื้อแข็งจำพวกไม้แดง ไม้จิก ไม้ฮ้าง ใช้ในการสร้างบ้านเรือน ที่สำคัญคือ ป่าชุมชนบ้านท่าเรือมีไม้และวัตถุดิบที่ใช้ทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน อาชีพสำคัญของคนในชุมชน ซึ่งในปัจจุบันกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤตและส่งผลต่อเศรษฐกิจชุมชน

ภาพที่ 12 แผนที่แสดงการกระจายตัวของพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน

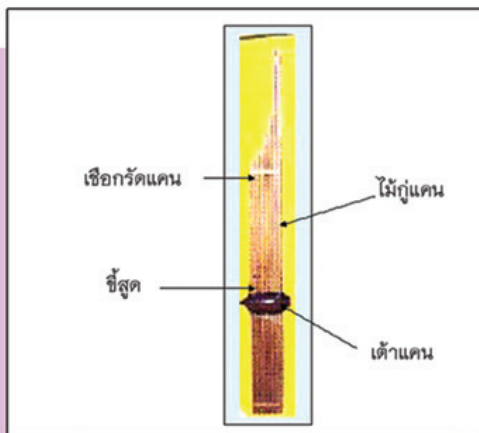
2) พัฒนาการของการจัดการป่าชุมชนของบ้านท่าเรือ

การเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านแบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา ได้แก่ สมัยการผลิตแคนในระยะเริ่มแรก พ.ศ. 2470 – 2499 และสมัยการขยายตัวของการผลิตแคนและเครื่องดนตรีชนิดอื่น พ.ศ. 2500 – 2557

2.1) สมัยการผลิตแคนในระยะเริ่มแรก พ.ศ. 2470 – 2499 ความเป็นมาในการผลิตแคนของชุมชนท่าเรือ เริ่มต้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2470 เมื่อนายโชน แสนสุริยวงศ์ ได้นำวิธีการทำแคนที่เรียนรู้สืบทอดจากพี่ชายมาเผยแพร่ให้กับชาวบ้านท่าเรือ นายโชนผู้ที่มีเชื้อสายไทลาวจากจังหวัดอำนาจเจริญ เดิมทีบิดามารดาได้พากันอพยพมาอยู่กับญาติพี่น้องที่บ้านท่าเรือในช่วงทศวรรษ 2450 แต่ตัดสินใจเดินทางร่อนเร่หาที่ดินทำกินเรื่อยไป จนได้กลับมาที่บ้านท่าเรืออีกครั้งพร้อมกับภูมิปัญญาในการทำแคน ซึ่งต่อมาได้ถ่ายทอดให้กับนายไกร นายไคร้ และ นายลอง

แมตมิ่งเหง้า และมีคนอื่นๆ มาขอสมัครเป็นลูกศิษย์จำนวนมาก ทำให้ความรู้การทำแคนแพร่หลายทั่วทั้งหมู่บ้าน ในอดีตแคนเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้เล่นในงานบุญประเพณีหรือเพื่อผ่อนคลายในชีวิตประจำวันเท่านั้น เช่น งานบวงสรวงผีปู่ตา งานพิธีเหยาในการรักษาโรค หรือแม้กระทั่งการเป่าแคนเพื่อ “เกี้ยวสาว” ของชายหนุ่ม ฯลฯ ในส่วนการซื้อขายแคนมิได้แพร่หลาย มีเพียงเฉพาะกรณีที่ผู้ติดต่อขอให้ช่างทำแคนให้เท่านั้น ซึ่งต้องมีความสนิทชิดเชื้อกันพอสมควร

การผลิต “แคน” เป็นหัตถกรรมในครัวเรือนของบ้านท่าเรือ ใช้แรงงานจากสมาชิกในครอบครัวเป็นหลัก มีส่วนประกอบดังนี้ (ภาพที่ 13) (1) **ไม้กู่แคน** คือ ไม้ไผ่ขนาดเล็กที่มีดรวมกันเป็นส่วนท่อนขยายเสียงของแคน ทำจากลำต้นไผ่ลูกแคน (ไผ่เหียะ) (ภาพที่ 14-15) (2) **ไม้เต้าแคน** เป็นปล้องตรงกลางตัวแคนมีลักษณะกระเปาะเจาะรูตรงกลางเพื่อรวบกู่แคนไว้ ทำจากไม้รักใหญ่

ภาพที่ 13 แสดงส่วนประกอบของแคน

ภาพที่ 14 ช่างเตรียมไผ่ลูกแคนไว้ทำแคน

ภาพที่ 15 ต้นไผ่ลูกแคน ไม้ที่ใช้ทำแคน

ภาพที่ 16 ไม้แก่นเกลี้ยง (ไม้รักใหญ่) ใช้ทำเต้าแคน

(ไม้เนื้อแข็ง) (ภาพที่ 16) (3) **ขี้สาดหรือขี้ผึ้งชันโรง** เป็นยาที่ใช้อุดประสานชิ้นส่วนต่างๆ ของแคนให้เข้าด้วยกัน (4) **หลาใบโลหะ** เป็นแผ่นโลหะบางๆ ที่สกัดออกมาเป็นลิ่มแคน เป็นชิ้นส่วนที่ทำให้เกิดเสียงจากการเป่าลมผ่านลิ่มโลหะไปตามลำไม้ที่เป็นลูกแคน (5) **ไม้คั่นเต้า** เป็นไม้คั่นกลางระหว่าง 2 แพของกูแคนที่นำมาประกบกัน ไม้คั่นเต้าทำจากไม้ไผ่สร้างไพร (ไผ่เลี้ยง) และ (6) **ต้นคล้า** ที่ใช้ทำเป็นเชือกมัดรวบกูแคนเข้าประกอบเป็นตัวแคน

ในอดีต วัตถุดิบส่วนใหญ่ได้มาจากป่าในหมู่บ้านที่มีอยู่เกือบพันไร่ บางส่วนหาได้จากชุมชนใกล้เคียง ซึ่งทุกพื้นที่สามารถเข้าใช้ประโยชน์ได้อย่างสะดวก ยกเว้นพื้นที่ส่วนบุคคลที่ต้องขออนุญาตผู้เป็นเจ้าของก่อน และพื้นที่ป่าปลูกที่เป็นเขตห้ามตัดไม้ เพราะเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ ในส่วนไม้กูแคนที่ทำมาจากไผ่ลูกแคนในอดีตใช้จากป่าชุมชนในหมู่บ้าน หรือชุมชนใกล้เคียงแถบลุ่มน้ำสงคราม ริมฝั่งแม่น้ำโขงที่อำเภอบ้านแพง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม และในเขตจังหวัดบึงกาฬ โดยชาวบ้านได้เดินทางไปเป็นหมู่คณะเพื่อช่วยกันดูแลให้พ้นจากโจรผู้ร้ายหรือสัตว์ป่า รวมถึงช่วยกันตัดไม้ ชักลากไม้บรรทุกใส่เกวียน ลงแพ ควบคุมการขนส่ง จนถึงหมู่บ้านท่าเรือ แต่เดิมการเดินทางแต่ละครั้งใช้เวลาราว 7-8 วัน ใช้เกวียนประมาณ 7-8 เล่ม แต่ละเล่มบรรทุกไม้ลูกแคนมาอย่างเต็มที่ โดยไม้แต่ละท่อนมีเส้นผ่านศูนย์กลางราว 2-3 เซนติเมตร มีความยาวกว่า 3 เมตร นำมามัดรวมกัน 1 มัดมีอยู่ 100 ลำ แคนหนึ่งเต้าจะใช้ไม้ราว 10 ลำ ดังนั้นในแต่ละครั้งการไปหาไม้ลูกแคนจึงต้องคุ้มค่างกับการเดินทางที่ยาวนาน

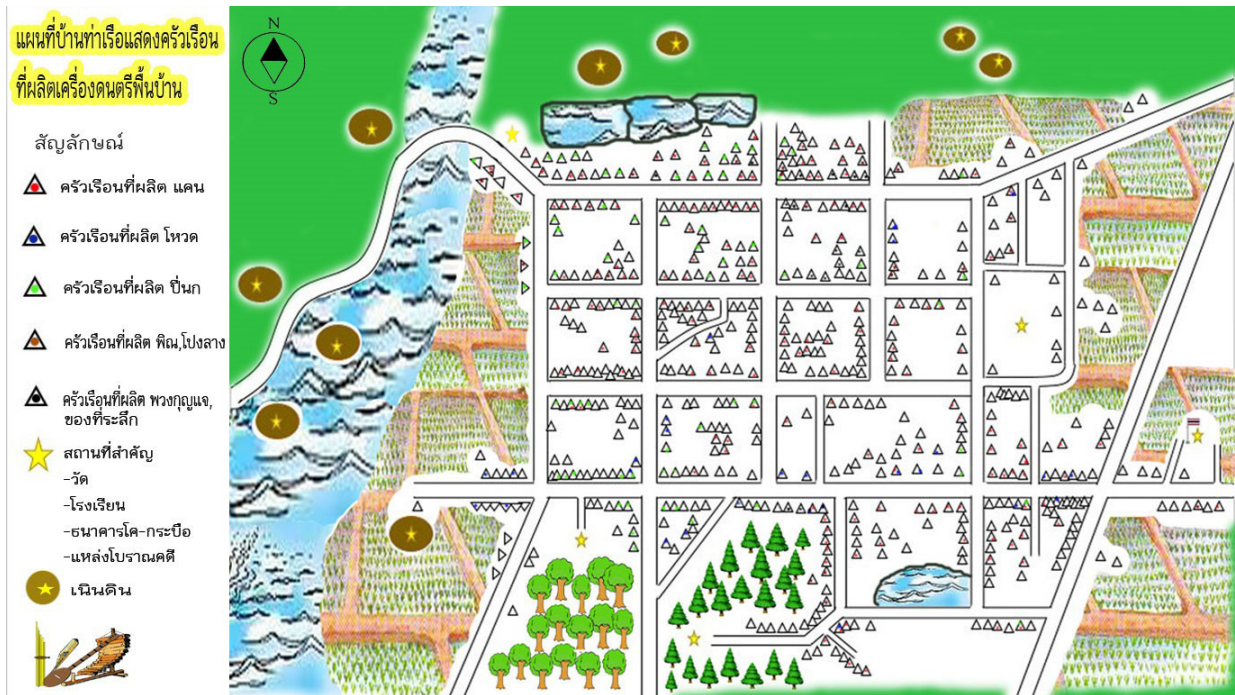
2.2) สมัยการขยายตัวของการผลิตแคนและเครื่องดนตรีชนิดอื่น พ.ศ. 2500 - 2557 ในช่วงทศวรรษ 2500 การแพร่กระจายของลัทธิคอมมิวนิสต์ในภาคอีสานได้ผลักดันให้รัฐบาลในเวลานั้นมุ่งเน้นการพัฒนาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นผลให้หมู่บ้านท่าเรือถูกกำหนดเป็น “เขตพัฒนา” โดยในปี พ.ศ. 2509 ได้มีการตัดถนนทางเดินรถภายในหมู่บ้าน เป็นการเชื่อมโยงชุมชนท่าเรือกับโลกภายนอก มีการสร้างโรงเรียน สถานที่ราชการ ในหมู่บ้าน และได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ ข้าว ฝ้าย ยาสูบ ปอ และอ้อย ทำให้คนในชุมชนหันมาทำการเกษตรเพื่อการค้า เกิดการขยายพื้นที่ทำเกษตรและพื้นที่อยู่อาศัยรุกล้ำพื้นที่ป่าไม้เพิ่มมากขึ้น

นอกจากนี้ปัจจัยที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลงยังเกิดจากการขยายตัวของการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่มีการใช้ไม้วัตถุดิบเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากความสนใจของสังคมที่มีต่อศิลปวัฒนธรรมอีสาน การเพิ่มขึ้นของวงดนตรีตามสถาบันการศึกษา และตามหมู่บ้านต่างๆ ทำให้ชาวบ้านท่าเรือทำแคน พิณ โหวด และ

โปงลางเพื่อส่งออก และได้มีการพัฒนาให้เป็นที่ต้องการของตลาด เริ่มจากในปี พ.ศ. 2534 รวมตัวเป็นกลุ่มอาชีพกันขึ้นเพื่อร่วมกันพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตและสร้างกลไกในการต่อรองกับตลาดภายนอก ต่อมาในปี พ.ศ. 2544 เครื่องดนตรีบ้านท่าเรือเป็นสินค้าในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ซึ่งได้มีการปรับปรุงคุณภาพให้ได้มาตรฐาน จนในที่สุดได้รับรางวัลชนะเลิศระดับประเทศในการประกวดหมู่บ้าน OVC (OTOP Village Champion)

จากการสำรวจพบว่าในปี พ.ศ. 2557 มีผู้ทำเครื่องดนตรีทั้งหมด 289 ครัวเรือน ดังปรากฏในแผนที่แสดงการกระจายตัวของครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรี (ภาพที่ 17) ที่ชี้ให้เห็นว่ามีครอบครัวที่ผลิตแคน (สีแดง) 147 ครัวเรือน ผลิตโหวด (สีน้ำเงิน) 35 ครัวเรือน ผลิตพิณ (สีเขียว) 65 ครัวเรือน ผลิตพิณและโปงลาง (สีน้ำตาล) จำนวน 30 ครัวเรือน ผลิตของที่ระลึกที่เป็นพวงกุญแจรูปแคน (สีดำ) จำนวน 12 ครัวเรือน รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนที่ทำเครื่องดนตรีประมาณ 5,000 บาทต่อเดือน หรือ 60,000 บาทต่อปี (ราวี แมตมิ่งเหง้า, สัมภาษณ์เมื่อ 10 เมษายน 2557) มีข้อมูลแสดงปริมาณการใช้ไม้แต่ละประเภทดังตารางที่ 1 ดังนั้นการประกอบอาชีพการทำเครื่องดนตรี (ภาพที่ 18) จึงเป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนบ้านท่าเรือ

ผลที่ตามมาคือการใช้ไม้วัตถุดิบที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้ไผ่ลูกแคนที่ใช้ทำแคนและปีนัง ซึ่งในช่วงนี้หาไม้ไผ่ที่มีคุณภาพดีในหมู่บ้านไม่ได้ ต้องสั่งซื้อจากพ่อค้าที่บ้านพนอม อำเภอท่าอุเทน ที่อยู่ห่างออกไปราว 70 กิโลเมตร ซึ่งนำเข้าจากประเทศลาวอีกทอดหนึ่ง และมีบางส่วนที่สั่งซื้อจากพ่อค้าในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ในช่วงปี พ.ศ. 2543 บ้านท่าเรือมีการนำเข้าไม้ไผ่ลูกแคนจำนวน 4,000 มัด มัดละ 100 ลำ คิดเป็น 400,000 ลำ (ชัยศักดิ์ ภูมิธ, 2543) ส่วนในปี พ.ศ. 2557 มีการนำเข้าไม้ไผ่ลูกแคน 3,605 มัด คิดเป็น 360,500 ลำ ปริมาณการใช้ไม้ในปี พ.ศ. 2557 ที่น้อยกว่าปี พ.ศ. 2543 อาจมีสาเหตุมาจากการมีผู้ผลิตแคนน้อยลง เนื่องจากหันไปทำเครื่องดนตรีพิณ โปงลาง หรือทำงานอย่างอื่น อย่างไรก็ตามหากเปรียบเทียบราคาซื้อขาย ไม้ลูกแคนมีมูลค่าที่สูงขึ้น โดยปี พ.ศ. 2517 ราคาไม้อยู่ที่มัดละ 40 บาท แต่ในปี พ.ศ. 2557 ราคาไม้อยู่ที่มัดละ 250 บาท ดังนั้นในช่วงหลังๆ ชาวบ้านท่าเรือต้องซื้อไม้ลูกแคนสูงถึง 900,000 บาทต่อปี สำหรับไม้ชนิดอื่นก็มีการใช้ในปริมาณที่สูงด้วยเช่นกัน อาทิ ไม้รักใหญ่ (ไม้เนื้อแข็ง) ที่ใช้ทำเต้าแคน ใช้ไปทั้งหมด 17.64 ลูกบาศก์เมตรต่อปี ไม้สะเฝาง (ไม้อะรง) ใช้ทำพิณ ใช้ไม้ 8.23 ลูกบาศก์เมตรต่อปี ไม้มะหาดที่ใช้ทำโปงลาง นำเข้าไม้ 1.152 ลูกบาศก์เมตรต่อปี ฯลฯ

ภาพที่ 17 แผนที่บ้านท่าเรือ แสดงครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

ตารางที่ 1 แสดงปริมาณการใช้ไม้แต่ละประเภทในการทำเครื่องดนตรี

ชื่อพันธุ์ไม้	ส่วนประกอบ ของเครื่องดนตรี	แหล่งที่พบ	ครัวเรือนที่ผลิต	ขนาดของไม้/ชิ้น	จำนวนที่ผลิต ต่อครัวเรือน/ปี	ปริมาณการใช้ไม้/ปี
ไม้ไผ่ลูกแคน (ไม้ไผ่เสี้ยน)	-กู่แคน -โหวด -ปั่นก	-บ้านท่าเรือ -อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์ -นำเข้าจาก สปป.ลาว	-แคน 147 ครัวเรือน -โหวด 35 ครัวเรือน	-กู่แคน ใช้ 10 ลำ -โหวด ใช้ 5 ลำ (ยาวลำละ 3 ม.)	-แคน 200 ชิ้น -โหวด 380 ชิ้น	3,605 มัด คิดเป็น 360,500 ลำ (ยาวลำละ 3 ม.)
ไม้น้ำเกลี้ยง (ไม้รักใหญ่)	เด้าแคน	- บ้านท่าเรือ -ชุมชนใกล้เคียง	147 ครัวเรือน	กว้าง 0.08 ม. x ยาว 0.05 ม. x หน้า 0.15 ม. = 0.0006 ลบ.ม.	200 ชิ้น	17.64 ลบ.ม.
ไม้สะเฝาง (ไม้อะราง)	ตัวพิณ	-แต่เดิมมีที่บ้านท่าเรือ -นำเข้าจาก อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม	30 ครัวเรือน	กว้าง 0.13 ม. x ยาว 0.53 ม. x หน้า 0.05 ม. = 0.004095 ลบ.ม.	67 ชิ้น	8.23095 ลบ.ม.
ไม้ขนุน	ตัวพิณ	-บ้านท่าเรือ -นำเข้าจาก อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม	30 ครัวเรือน	กว้าง 0.41 ม. x ยาว 0.08 ม. x หน้า 0.05 ม. = 0.00164 ลบ.ม.	67 ชิ้น	3.2964 ลบ.ม.
ไม้มะหาด เหลือทอง	ลูกโปงลาง	-นำเข้าจาก อ.นาทม จ.นครพนม -จ.มุกดาหาร คราม	30 ครัวเรือน	กว้าง 0.08 ม. x ยาว 1.20 ม. x หน้า 0.08 ม. = 0.00768 ลบ.ม.	5 ชิ้น	1.152 ลบ.ม.
ไม้ไผ่สร้างไฟ (ไผ่เสี้ยน)	-แกนโหวด -ไม้คั่นเด้าแคน -ไม้คั่นชักปั่นก	-บ้านท่าเรือ นำเข้าจาก อ.บ้านแพง และ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม	-แคน 147 ครัวเรือน -โหวด 35 ครัวเรือน	-ทำไม้คั่นเด้าแคน ยาว 4 ซม. -ทำแกนโหวด ยาว 25 ซม.	-แคน 200 ชิ้น -โหวด 380 ชิ้น	รวม 1,500 ลำ (ยาวลำละ 3 ม.)

ภาพที่ 18 การทำเครื่องดนตรีพื้นบ้านของชาวบ้านท่าเรือ

ภาพที่ 19 โครงการเพาะปลูกไผ่ลูกแคนในทอคอนกรีต
เมื่อปี พ.ศ. 2551

ภาพที่ 20 นายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม ครูโรงเรียนราษฎร์สามัคคี
บ้านท่าเรือ ผู้ทดลองเพาะปลูกไผ่ลูกแคนได้สำเร็จ

ภาพที่ 21 ไม้ขนุน ใช้ทำฟืน

ภาพที่ 22 ไม้สะฝาง (ไม้ชะราง) ใช้ทำฟืน

ภายใต้สถานการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้ชาวบ้านทำเรือแก้ไข ปัญหาขาดแคลนวัตถุดิบในการทำเครื่องดนตรี ใน 2 ลักษณะ ได้แก่ (1) **การจัดการในระดับชุมชน** เป็นการรวมตัวกันแก้ไข ปัญหาของทุกภาคส่วนทั้งผู้นำชุมชน หน่วยงานราชการ และ ชาว บ้าน ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านทำเรือพยายามที่จะปลูกไม้ ลูกแคนไว้ใช้ในชุมชนเอง เมื่อปี พ.ศ. 2551 โดยการสนับสนุนจาก โครงการอยู่ดีมีสุขจากรัฐบาล จัดซื้อกล้าไม้ไผ่ลูกแคนจากประเทศ ลาว แล้วดำเนินการปลูกที่ป่าชุมชน บางส่วนปลูกใส่ท่อคอนกรีต (ภาพที่ 19) ตามแนวถนนในหมู่บ้าน ผลการดำเนินการพบว่า ลำต้นไผ่ลูกแคนที่เพาะปลูกมีขนาดของปล้องไม่ได้มาตรฐานตาม ที่ต้องการ อีกทั้งในบางแปลงไม้เจริญเติบโตหรือเหี่ยวเฉาตายไป ก็มี ทั้งนี้เกิดจากสภาพชั้นดินที่ตื้นมีความลึกเพียง 10 เซนติเมตร ถัดจากนั้นเป็นชั้นดินลูกรังทำให้พืชหลายชนิดรวมถึงไผ่ลูกแคน ไม่สามารถหยั่งรากลึกหาอาหารและยึดลำต้นได้ ประกอบกับ สภาพพื้นที่มีน้ำไม่เพียงพอ ไผ่ลูกแคนและพืชหลายชนิดขาดความ ชุ่มชื้นจนทำให้เฉาตาย มีปลวก มอด และแมลงอื่นๆ มากัดกิน (คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, 2557) (2) **การจัดการในระดับ บุคคล** เป็นการแก้ไขปัญหาในระดับปัจเจกบุคคลของชาวบ้านที่ได้

ปรับตัวจากการสังเกตเรียนรู้จากธรรมชาติ แล้วหาวิธีการแก้ไข ปัญหา เช่น การทดลองปลูกไผ่ลูกแคนของนายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม ครูโรงเรียนราษฎร์สามัคคี (ภาพที่ 20) เมื่อปี พ.ศ. 2549 ซึ่งพบว่า ไผ่ลูกแคนมีการเจริญเติบโตที่ดี มีข้อปล้องที่ได้มาตรฐานและ สามารถขยายพันธุ์ได้ เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสม มีน้ำเพียงพอ มีหน้าดินลึก และปลูกในแปลงที่มีไม้อื่นขึ้นรวมอยู่ด้วย ทำให้ พืชเกิดการแข่งขันกันเติบโต ลำต้นที่ได้จึงมีข้อปล้องยาวได้รูป สวยงาม (เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม, สัมภาษณ์เมื่อ 10 เมษายน 2557) นอกจากนี้ชาวบ้านบางคนได้รู้จักใช้ไม้ทดแทน โดยหาไม้ที่มี ลักษณะใกล้เคียงกับไผ่วัตถุดิบเดิมที่เคยใช้ เช่น ไม้โมก ไม้ยอ ป่า ทำเต้าแคนแทนไม้กล้วย เพราะเป็นไม้เนื้ออ่อนดัดแปลงรูป ทรงได้ง่ายแบบเดียวกัน ใช้ไม้ซี่เหล็ก ไม้สะเดา ไม้ขนุน (ภาพที่ 21) ทำพิน แทนไม้สะเฝาง (ภาพที่ 22) เพราะมีน้ำหนักเบาหยิบจับได้ สะดวก ฯลฯ มีรายละเอียดการใช้ไม้ทดแทนดังแสดงในตารางที่ 2 สิ่งเหล่านี้เป็นศักยภาพของชาวบ้านที่ปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้น ทำให้สามารถรักษาวិถีการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านของ ชุมชนไว้ได้ เป็นประสบการณ์ชีวิตที่น่าสนใจที่นำไปสู่การวิเคราะห์ ถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

ตารางที่ 2 แสดงรายละเอียดไม้ทดแทนในการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

ส่วนประกอบ ของเครื่องดนตรี	ไม้ทดแทน	อายุที่ ใช้ประโยชน์ได้	ประเภท ของไม้	แหล่งที่พบ	การใช้ประโยชน์ด้านอื่น
เต้าแคน	ไม้โมก	40 ปี	โตช้า	บ้านท่าเรือ และนำเข้ามาจาก อ.อากาศอำนวย จ.สกลนคร	ไม้สร้างบ้านเรือน
	ไม้ยอป่า	10 ปี	โตเร็ว	บ้านท่าเรือ	ใช้ในพิธีนำข้าวขึ้นยุ้งฉาง เพื่อความเป็นสิริมงคล
	ไม้กระถินบ้าน	10 ปี	โตเร็ว	บ้านท่าเรือ	ยอดอ่อนและฝักอ่อนเป็นอาหาร
	ไม้กระถินยักษ์	10 ปี	โตเร็ว	บ้านท่าเรือ	ใช้สร้างบ้านเรือน ทำพิน ใบยอดใช้เป็นอาหารสัตว์จำพวกวัวควาย
	ไม้มะยม	10 ปี	โตเร็ว	บ้านท่าเรือ	ผลกินได้
	ไม้กระถ่อน	10 ปี	โตเร็ว	บ้านท่าเรือ	ผลกินได้
	ไม้พุทราป่า	40 ปี	โตช้า	บ้านท่าเรือ	
พิน	ไม้สะเดา	20 ปี	โตช้า	บ้านท่าเรือ	ใช้สร้างบ้านเรือน ทำวงกบประตูหน้าต่าง ยอดอ่อนสามารถนำมาเป็นผัก
	ไม้กระถินเทพา	15 ปี	โตช้า	บ้านท่าเรือ	ใช้ทำพิน
	ไม้ยางพารา	10 ปี	โตเร็ว	นำเข้ามาจากชุมชนที่ปลูกยางพารา	สินค้าส่งออกเพื่อเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม
ลูกโป่งยาง	ไม้ขนุน	20 ปี	โตช้า	บ้านท่าเรือ และนำเข้ามาจาก อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม และ อ.เขก จ.บึงกาฬ	ทำพิน ทำลิ้นม้วน
	ไม้ซี่เหล็ก	20 ปี	โตช้า	บ้านท่าเรือ และนำเข้ามาจาก อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม และ อ.เขก จ.บึงกาฬ	ใบนำมาทำอาหาร “แกงซี่เหล็ก” ยาสุมไพร และลำต้นนำมาทำพินได้
	มะหาดดำ	50 ปี	โตช้า	นำเข้ามาจาก อ.กุศบก จ.สกลนคร	ใช้ทำบ้านเรือน เครื่องมือทางการเกษตร แก่นเป็นยาสมุนไพรขับพยาธิ แก้วท้องอืดท้องเฟ้อ
	ไม้ประดู่	20 ปี	โตช้า	บ้านท่าเรือ และนำเข้ามาจาก จ.สกลนคร และ จ.มุกดาหาร	ใช้ทำบ้านเรือน ทำเครื่องเรือน และเครื่องมือทางการเกษตร
	ไม้แดง	10 ปี	โตเร็ว	บ้านท่าเรือ และนำเข้ามาจาก จ.สกลนคร และ จ.มุกดาหาร	ใช้ทำบ้านเรือน เครื่องเรือน วงกบประตูหน้าต่าง และเครื่องมือทางการเกษตร เช่น เกวียน
	ไม้พยอม	50 ปี	โตช้า	บ้านท่าเรือ และนำเข้ามาจาก จ.สกลนคร และ จ.มุกดาหาร	ใช้ทำอาคารบ้านเรือน และเครื่องมือทางการเกษตร

3) การขับเคลื่อนให้เกิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน

แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนเป็นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมให้ดีขึ้น โดยไม่ทำให้สภาพธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมนั้นด้อยประสิทธิภาพลงหรือส่งผลกระทบต่อคนรุ่นหลัง ทั้งนี้ต้องเน้นการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อให้คนในชุมชนเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน และร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูบนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อสามารถพึ่งตนเองและมีคุณภาพชีวิตที่ดี (สำนักงานจัดการทรัพยากรที่ 8 สาขาพิษณุโลก, 2557)

ตามหลักการนี้ทางโครงการวิจัยได้ประชุมระดมความคิดเห็นร่วมกับชาวบ้านและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง (ภาพที่ 23) เพื่อร่วมกันหาวิธีการขับเคลื่อนให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมในชุมชน โดยจัดการประชุมชนให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน สรุปผลได้ว่าการดำเนินการใน 2 กิจกรรม (ภาพที่ 24) ได้แก่

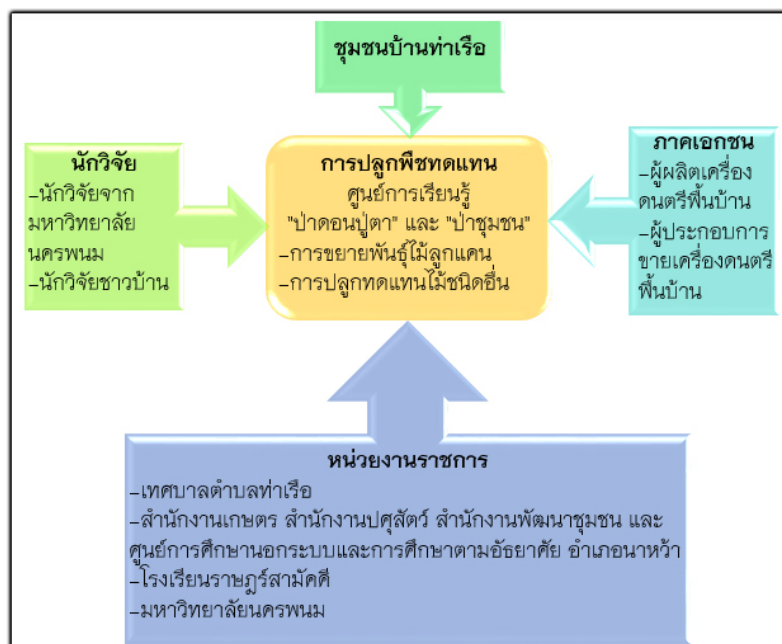
3.1) การขยายพันธุ์และการปลูกไผ่ลูกแคน

เป็นบทเรียนจากประสบการณ์ของชาวบ้านที่เคยทดลองเพาะปลูกไผ่ลูกแคน ทำให้ทราบว่าเป็นเรื่องที่มีความเป็นไปได้ เพียงแต่ต้องบริหารจัดการพื้นที่เพาะปลูกให้มีความเหมาะสมเท่านั้น ดังนั้นทางนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนมจึงได้ค้นคว้าวิธีการขยายพันธุ์ไผ่ลูกแคนที่มีปัญหาเรื่องการขยายพันธุ์ได้ยาก ด้วยการนำความรู้ทางด้านพืชศาสตร์มาช่วย ซึ่งได้มีการ

ทดลองหลายวิธี ทั้งเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ เพาะเมล็ด แยกกอ จนสุดท้ายค้นพบว่าการทดลองเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อนั้น เกิดปัญหาคือหน่ออ่อนของไผ่ไม่งอก ส่วนการเพาะเมล็ดและแยกกอก็มีอาจทำได้ ดังนั้นการปักชำกิ่งจึงเป็นวิธีที่สะดวกที่สุด เพียงแต่ต้องคอยดูแลรักษาให้ถูกวิธี ต่อจากนั้นทางทีมมหาวิทยาลัยนครพนมได้ร่วมกับสำนักงานเกษตรอำเภอนาหว้าจัดโครงการถ่ายทอดวิธีการปักชำให้กับชาวบ้านและเยาวชนบ้านท่าเรือ พร้อมทั้งแนะนำวิธีการดูแลรักษา การปลูกในพื้นที่เหมาะสมในสภาพที่ไผ่ลูกแคนเติบโตได้ดี กล่าวคือ แปลงปลูกต้องมีความชื้นเพียงพอ มีชั้นดินที่ลึกเพื่อให้รากของต้นไผ่ยึดเหนี่ยวได้ อีกทั้งต้องเป็นบริเวณที่มีไม้ชนิดอื่นร่วมอยู่ เพื่อให้ไผ่เปียดแข่งกับพืชชนิดอื่น ทำให้ได้ลำปล้องที่ยาวพอเหมาะในการทำแคน เช่น พื้นที่โคกบริเวณใกล้หนองน้ำตามหัวไร่ปลายนาที่มีคันดินสูง ฯลฯ ผลการทดลองปลูกพบว่าไผ่ลูกแคนเจริญเติบโตได้ดี โดยเฉพาะพื้นที่ริมน้ำที่มีแนวตลิ่งสูงชันตอนต่อไปคือ เมื่อไผ่มีอายุถึง 1 ปี มีลำต้นที่เหมาะสมแก่การใช้ประโยชน์ได้แล้ว ทางคณะวิจัยชาวบ้านจะทดลองนำมาทำแคนและหาวิธีการขยายแปลงเพาะปลูก

3.2) การส่งเสริมป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้

จากการศึกษาของคณะวิจัยพบว่าพื้นที่ป่าชุมชนทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านมีความหลากหลายทางชีวภาพค่อนข้างสูง คงสภาพธรรมชาติไว้ได้มาก โดยมีไม้ยืนต้นและไม้พุ่มกว่า 48 ชนิด อีกทั้งยังเป็นแหล่งอาหาร แหล่งไม้ในการทำเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นแหล่งผลผลิตที่สามารถแปรรูปเป็นสินค้าสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพทำเครื่อง

ภาพที่ 23 แผนผังทางความคิดแสดงแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้บ้านท่าเรือ

ดนตรี รวมถึงเป็นป้าป้าตาตาช่วยรวมความเชื่อความศรัทธาของผู้คน
ดังนั้นจึงควรหาวิธีในการปลูกจิตสำนึกให้คนเห็นความสำคัญของ
ป่า โดยจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่
บ้าน และหัวหน้าแต่ละคุ้ม เป็นหลัก ทำหน้าที่ในการจัดกิจกรรม
ดูแลรักษาและฟื้นฟูป่า การวางมาตรการในการใช้ประโยชน์และ
อนุรักษ์ป่า รวมถึงต้องทำหน้าที่ในการบริหารจัดการป่าป่าให้
เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนร่วมกับสถานที่อื่นๆ ในรูปแบบของการ
ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เช่น นำนักท่องเที่ยวชมเนินประวัติศาสตร์ที่มี
ร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มากกว่า 3,000 ปีมาแล้ว ชมวิถี
การผลิตเครื่องดนตรีในหมู่บ้าน เรียนรู้วิถีการทำนา วิถีคนและ

วิถีควายที่โรงเรียนฝึกหัดควายแสนรู้ ธนาคารโค-กระบือ เป็นต้น
ในส่วนทางโรงเรียนได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นที่มีการเพิ่มบทเรียน
เกี่ยวกับ “ไม้และวัตถุโบราณชาติ” ที่ใช้ทำเครื่องดนตรี และเรื่อง
“ป่าปู้ตา” เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และสัมผัสจากสถานที่จริง สร้าง
ความตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ที่มีต่อชุมชน นอกจากนี้ยัง
จัดให้มีการอบรมฝึกฝนให้เยาวชนในพื้นที่เป็น “ยุวมัคคุเทศก์” มี
ความรู้และความเชี่ยวชาญในการนำชม อีกทั้งยังเป็นกระบวน
การในการปลูกสร้างจิตสำนึกในการรักถิ่นฐานบ้านเกิดให้กับคน
รุ่นใหม่อีกทางหนึ่งด้วย

ภาพที่ 24 การขับเคลื่อนชุมชนเพื่อขยายพันธุ์ไผ่ลูกแคน และแหล่งเรียนรู้ชุมชน

สรุปและอภิปรายผล

โครงการวิจัยแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืน ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครพนม มีบทสรุปดังนี้

1) การศึกษาพัฒนาการจัดการจัดการป่าชุมชนของบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เป็นวิธีการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านคำบอกเล่าและข้อมูลจากแหล่งต่างๆ ในชุมชน ทำให้ทราบได้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าที่มีมานานนับตั้งแต่ตั้งชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2356 โดยเป็นทั้งแหล่งอาหาร ทรัพยากรสมุนไพร แหล่งไม้ใช้สร้างบ้านเรือน ทำเครื่องดนตรี จนถึงเป็นศูนย์รวมความเชื่อความศรัทธาในคติการนับถือผีปู่ตา นอกจากนี้ยังทำให้ทราบถึงการปรับตัวของคนชุมชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลา โดยใช้ภูมิปัญญาที่ได้จากการสังเกตเรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิตมาใช้ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากการรู้จักใช้ไม้ที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกันมาเป็นวัสดุทดแทนในการทำเป็นเครื่องดนตรี สิ่งนี้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นกระบวนการทำให้คนในชุมชนทราบถึงศักยภาพของตนเองและพร้อมที่จะมุ่งทะยานสู่อนาคตได้อย่างมั่นคง ด้วยรากฐานทางระบบความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมมา สอดคล้องกับแนวคิดของ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ (2544) ที่กล่าวว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีส่วนช่วยให้ รู้จักตนเอง รู้จักตัวตน และสร้างสำนึกท้องถิ่น ประวัติความเป็นมาและเรื่องราวในอดีตของชุมชนสามารถบอกได้ว่าชุมชนนั้น เคยทำและทำอะไรได้บ้าง ทำอะไรไม่ได้บ้าง กลัวหรือชอบอะไร เชื่อหรือไม่เชื่ออะไร มีแนวทางการแก้ไขปัญหาอย่างไร สิ่งเหล่านี้ได้รวบรวมกลายเป็นภูมิปัญญาและสิ่งที่สืบทอดต่อมายังผู้คนในท้องถิ่นนั้น การกลับไปรู้จักตัวตนของผู้คนในท้องถิ่นจึงมีความสำคัญสำหรับชีวิตในอนาคต

2) รูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนเป็นโจทย์ที่ท้าทายในงานวิจัยนี้ เนื่องจากต้องเน้นวิธีการสงวนรักษาเพื่อคงสภาพธรรมชาติไว้ให้ได้มากที่สุด พร้อมกับการแสวงหาวิถีการใช้ประโยชน์จากป่าในทางเศรษฐกิจของชุมชนในการนี้งานวิจัยได้เข้าไปศึกษาถึงประสบการณ์ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์ที่ดำรงอยู่และแสวงหาวิถีการแก้ไขปัญหา ร่วมกับคนในชุมชน โดยรู้พื้นเอบรรยากาศและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้ในบริบทสังคมใหม่ ดังจะเห็นได้จากการ

ส่งเสริมให้ป่าปู่ตาและสถานที่อื่นๆ ในชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งเป็นการส่งเสริมงานด้านอนุรักษ์และสร้างรายได้ให้กับชุมชนไปพร้อมกัน หรือการหาวิธีการขยายพันธุ์ไม้ลูกแคนเพื่อเพาะปลูกเพิ่มเติมในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและลดการนำเข้าไม้จากภายนอก ซึ่งเป็นการนำความรู้สมัยใหม่เข้ามาผสมผสานเพื่อพัฒนาสภาพแวดล้อมและเศรษฐกิจชุมชนให้มั่นคงยั่งยืนมากยิ่งขึ้น แนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าวมีความสอดคล้องกับสังคมท้องถิ่น เนื่องจากการเรียนรู้สภาพปัญหาจากภายในและหาวิธีแก้ไขได้อย่างตรงจุด สอดคล้องกับข้อเสนอของ บัญชา แก้วส่อง (2559) ที่มองว่างานวิจัยท้องถิ่นเป็นรากฐานของการจัดการป่าชุมชน เพราะเป็นการค้นหาความรู้จากสถานการณ์ภายในท้องถิ่น ทำให้เข้าใจถึงประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า เห็นถึงระบบคุณค่าของป่าที่มีต่อชีวิต และมองเห็นทางเลือกจากความรู้หรือภูมิปัญญาที่สามารถนำมาออกแบบระบบกลไกการจัดการให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้ โดยเกิดผลในทางปฏิบัติคือ การฟื้นตัวของป่า ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนและความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ ซึ่งโครงการวิจัยบ้านท่าเรือได้ขับเคลื่อนให้ดอกผลทั้งหมดนี้เป่งบานอยู่ในชุมชนอย่างงดงาม

ข้อเสนอแนะ

1) ชุมชนบ้านท่าเรือมีฐานทรัพยากรธรรมชาติอยู่มาก ได้แก่ ป่าโคก บึง-ทาม และแหล่งเกลือ ควรมีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ส่งผลต่อการปรับตัวในการดำรงชีวิตของคน และความสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลา ทั้งนี้จะเป็นแนวทางที่นำมาสู่ความเข้าใจใน “นิเวศวัฒนธรรม” ของท้องถิ่น เป็นฐานข้อมูลในการตัดสินใจเชิงนโยบายเพื่อพัฒนา

2) ชุมชนบ้านท่าเรือมีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในท้องถิ่น โดยมีแหล่งเกลือโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อายุราว 3,000 ปี กระจายอยู่ทั่วไป นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งผลิตเครื่องดนตรีที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคอีสาน เป็นแหล่งทอผ้าไหมที่มีชื่อเสียง มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่มีความงดงาม และมีป่าชุมชนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตคนท้องถิ่น หากศึกษาทรัพยากรเหล่านี้ในด้านของการท่องเที่ยว เพื่อทำให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในด้านการบริหารจัดการ และการเชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวภายในชุมชนและบริเวณที่ใกล้เคียง จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นได้ดียิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

คณะวิจัยขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำหรับทุนสนับสนุนงานวิจัยนี้ ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ศรีศักร วัลลิโภดม ดร.เพ็ญศักดิ์ มกรภิรมย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บัญญัติ แก้วส่อง และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พัชริน ดำรงกิตติกุล สำหรับข้อเสนอแนะอันทรงคุณค่าต่องานวิจัย โดยคณะวิจัยจะนำไปใช้ในการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นต่อไป ขอขอบคุณ ดร.ปรีชา อุตระกุล ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม ที่ให้อาสาคณะวิจัยได้ทำงานวิจัยรับใช้สังคม และขอขอบคุณชาวบ้านท่าเรือทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการทำงานเป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

- กมล สุตประเสริฐ. 2537. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติงาน. สำนักงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ. 120 น.
- กรมป่าไม้. 2557. ข้อมูลสถิติกรมป่าไม้ 2557. สำนักแผนงานและสารสนเทศ กรมป่าไม้. กรุงเทพฯ. 162 น.
- เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม. โรงเรียนราษฎร์สามัคคี บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม. สัมภาษณ์เมื่อ 10 เมษายน 2557.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2542. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดนครพนม. โรงพิมพ์คุรุสภา. กรุงเทพฯ. 281 น.
- คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ. 2557. ข้อมูลจากเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน ณ วัดโพธิ์ชัย บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม. เมื่อ 15 สิงหาคม 2557.
- ชัยศักดิ์ ภูมุล. 2543. การผลิตแคนเชิงธุรกิจศึกษากรณีบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 221 น.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. 2554. แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. สำนักพิมพ์อินทนิล. กรุงเทพฯ. 236 น.
- ธัญญา สังขพันธานนท์ และคณะ. 2546. การศึกษาสถานที่สำคัญในท้องถิ่นลุ่มน้ำชี โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ. 347 น.
- ธิดา สาระยา. 2539. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. เมืองโบราณ. กรุงเทพฯ. 207 น.
- บัญญัติ แก้วส่อง. 2559. ป่าคือชีวิต: การจัดการป่าบนฐานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. 17(2); น. 4-5.
- ประยงค์ เนตยารักษ์ และบัณฑิต อ่อนคำ. 2534. รายงานการวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ. 101 น.
- ราวี แมดมิ่งเหง้า. บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม. สัมภาษณ์เมื่อ 10 เมษายน 2557.
- ลัดดา ไหวดี และคณะ. 2547. โครงการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน โรงเรียนบ้านจองคำ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ. 164 น.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2533. ภาคตะวันออกกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 8(1); น. 36-54.
- สนั่น ชูสกุล และคณะ. 2549. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน กรณีภูสีฐาน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ. 169 น.
- สำนักงานจัดการทรัพยากรที่ 8 สาขาพิษณุโลก. จาก <http://www.forest.go.th/phitsanulok>. สืบค้นเมื่อ 30 สิงหาคม 2557.
- WHO and UNICEF. 1978. Report of international conference on primary health care. N. P. Press, New York. 100 pp.